

УДК 72.01;72.

В. І. Каменський,

Харківський національний університет будівництва та архітектури Харків

ВЗАЄМОДІЯ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА МІСТОБУДІВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ ЯК ОСНОВА МІСЬКОГО АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація: актуальність дослідження взаємодії планувальної структури та містобудівної композиції у створенні архітектурного середовища міст визначена низькою художньою якістю середовища постіндустріальних міст. В статті виявлені співпадіння засобів та окремих елементів планувальної структури та містобудівної композиції які застосовані при створення архітектурного середовища міст. Виявлено, що характер взаємодії (симбіоз або підпорядкування) засобів та елементів композиції та планувальної структури визначає суспільну ієрархію просторів.

Ключові слова: планувальна структура, містобудівна композиція, місто, архітектурне середовище.

Постановка проблеми. Проблема створення міського поселення високої якості безсумнівно турбувала людство з часів перших міст. Сформовані навколо перших храмів та ставок вождів перші міста повинні були своєю архітектурою підкреслити свої видатні функції. Водночас, будь-яке скупчення людей вимагає створення штучної системи життєзабезпечення, тобто врахування утилітарних потреб його мешканців. Архітектурне середовище повинно було врахувати і перші і другі вимоги.

Зачаровані можливостями індустріального будівництва містобудівники ХХ ст. почали множити бетонні об'єми в просторі. Високоякісні зразки, на кшталт олімпійського селища в Мюнхені (фірма СОМ) та житлових веж Дефансу в Парижі змінилися безрадніми панельними багатоповерхівками для промислових робітників. І якщо спочатку, в своїх найкращих зразках, індустріальна архітектура відтворюючи виробничі та забезпечуючи гігієнічні процеси, інтуїтивно відповідала вимогам композиції, то наприкінці 80-х рр. ХХ ст. стало ясно, що як явище міська композиція зникає, розчиняючись в метро-ритмічній організації будівного виробництва.

Розвиток нових теоретичних та практичних течій в урбаністиці не позбавляє нас необхідності вирішувати художні проблеми містобудування. Сучасний стан архітектурного середовища наших міст вимагає, разом з рішенням інших проблем, вирішення проблеми взаємодії планувальної структури та архітектурно-містобудівної композиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язанням проблем планувальної структури та містобудівної композиції займалася велика кількість вчених. Але, серед значної кількості робіт помітно відрізняються три напрямки – технократичний, історико-естетичний та середовищний. Ці три напрямки в цілому і сформувавши сучасний погляд на проблеми планувальної структури міст. Перший, технократичний напрямок представлений роботами Н. Благовидової, М. Бархіна, В. Вадимова, В. Владимірова, М. Габрель, А. Гутнова, І. Кострикіна, Я. Косицького Г. Й. Фільварова І. Фоміна та ін. Окремо стоять роботи А. Іконнікова, В. Тимохіна і С. Яргіної які розглядали проблему в історико-естетичному аспекті. Середовищний підхід представлений в роботах Л. Кріє (L. Krier), К. Лінча (K. Lynch). Окремо соціокультурні аспекти планувальних структур розроблялися С. Моголь-Надь (S. Mogul-Nagy).

Серед робіт вищеназваних авторів не вистачає робіт які прояснили б проблеми взаємодії містобудівної композиції та планувальної структури в зв'язку з розвитком цивілізаційного процесу.

Цілями статті є виявлення особливостей процесу взаємодії планувальної структури та містобудівної композиції в процесі розвитку міста. Це дозволить зрозуміти більш глибоко причини диспропорцій розвитку архітектурного середовища міст.

Виклад основного матеріалу. Поняття «композиція» (від лат. Compositio - твір, складання, з'єднання) зазвичай використовується стосовно до творів мистецтва. Завданням містобудівної композиції (далі МК) є створення художньо-виразної системи просторово організованих об'єктів архітектури. [1, с.279]

Міське об'ємно-просторове середовище, яке сприймає людина, являє собою природні і антропогенні сформовані рельєф і рослинний покрив, транспортні і інженерні споруди, а також архітектурні об'єкти з властивими їм стильовими характеристиками і багато чого іншого. Середовище міста сформоване на основі постійної взаємодії суспільства та предметно-просторового оточення, чисельних систем діяльності та форм поведінки сполученими у просторі з матеріальними структурами. «... ці структури ... будуються на основі різноманітних закономірностей та через це утворюють особливо складні напластування (до їх числа входять: структура природного ландшафту, архітектурно-просторова структура, структури транспортна та інженерних мереж)». [2, с.11] Просторова форма в містобудуванні є водночас символом який передає функціональну та образну інформацію. [1, с.279]

Планувальною структурою (далі ПС) зазвичай називають розподіл містобудівного об'єкту на структурно-планувальні одиниці (окремі території з властивими їм функціональним навантаженням та відповідною забудовою), а

основою комунікаційні зв'язки між ними [3, с.160]. Структура міста складається з територій, які відводяться для розміщення планувальних елементів міста (функціональних зон) та комунікативних «коридорів», які пов'язують між собою згадані території, а також приміську зону та інші міста. До цього переліку входять території які зайняті суспільними відкритими просторами та зеленню, водними поверхнями та т.п. [4, с.98] ПС отримує найбільш повне вираження в розміщенні головних функціональних зон та конфігурації транспортних зв'язків між ними [1, с.63]

Як вважає А. Гутнов, територія міста за інтенсивністю використання розподіляється на дві частини – «каркас» та «тканину». До каркасу автор відносить легкодоступні для городян території, де розташовані об'єкти загальноміського та районного значень, що забезпечують соціально-функціональні зв'язки в суспільстві (заклади управління, торгівлі, культури, обслуговування, видовищні об'єкти, офіси, прохідні великих промислових підприємств і т.п.). Споруди, які належать до каркасу загалом мають унікальне значення для міста, розташовані в районах транспортних вузлів та зупинок масового пасажирського транспорту і мають відповідно індивідуальну архітектуру. До «тканини» належать території, яким висока концентрація функцій не потрібна. Це житлові квартали, зони відпочинку, рядові промислові та складські споруди. Загалом, архітектурне рішення цих споруд та будівель є стереотипним та типовим. [5, с. 116]

Зв'язки між матеріальними частинами міста, будь-то окремі функціональні зони чи території «каркасу» та «тканини», будуються на основі раціональності інженерних та практичних рішень. До практичних вимог слід віднести і легкість орієнтації в місті.

А. Іконніков відносить орієнтацію до завдань ПС. Дослідник вирізняє дві системи орієнтації в просторі – засновану на об'ємних орієнтирах та лінійно-осьову. В історичних містах значні будівлі (замкові вежі, громадські споруди та т.п.) утворювали опорну систему орієнтації, пов'язану з соціальною структурою поселення, його головними та вторинними центрами. Зі зростанням території, далекі перспективи стали можливі лише вздовж вулиць, простір яких формувався периметральною забудовою. Мережа вулиць та доріг стала основою орієнтації та звершився перехід до лінійно-осьової системи (часи бароко та ампіру). [6, с.115] Лінійно-осьова система притаманна також і невеликим за розмірами історичним містам.

За К. Лінчем, образ міста розподіляється за допомогою таких формальних елементів як шлях, орієнтир, кордон, вузол та район [7,с.9]. Водночас, за думкою того ж дослідника, існують універсальні засоби містобудівної композиції. Це осьова лінія для вчистої процесії; замкнутий периметр

огороження, захищені входи; панування високого над ницим; великого над маленьким; сакральність центру. До цих засобів слід віднести ґратчасте планування як символ сталого порядку; ієрархічну організацію простору; затвердження орієнтирів в важливих місцях, як засіб вираження панування над територією; сакральність природних об'єктів (гір, печер та водних поверхонь). [8, с.79]

О. Іконніков визначив три сторони естетичного значення просторової структури поселення. Перша сторона – це гармонійність структури, яка можлива при чіткому розподілі структурних зв'язків та визначеності якісної різниці головних елементів – головного та вторинних центрів, житла, промисловості та т.п. Прикладом може слугувати місто Бразилія де житлові райони відокремлені планувальними засобами та якісними відмінностями забудови. Нейтральна тканина житлових районів протистоїть індивідуалізована композиція центру з її контрастами висот забудови. В основі плану міста – перехрестя магістралей. По одній розташовано система центру, вздовж іншої – житлові райони. Житлова вісь вигнута через топографію району будівництва. (Рис. 1). [2, с.113] Тобто, відбулося жорстке розділення територій на ту яка сформована засобами ПС (житлова зона) та територію сформовану засобами МК (урядовий центр).

Друга сторона – це закономірний зв'язок між комплексами забудови які безпосередньо сприймаються спостерігачем, це відображення структури цілого міста в просторовій організації та обліку окремих його частин. Цей зв'язок послідовно реалізується при русі спостерігача по території міста. [6, с.113] Прикладом є планування Единбургу, де місто вирросло навколо головної вулиці до королівського замку.

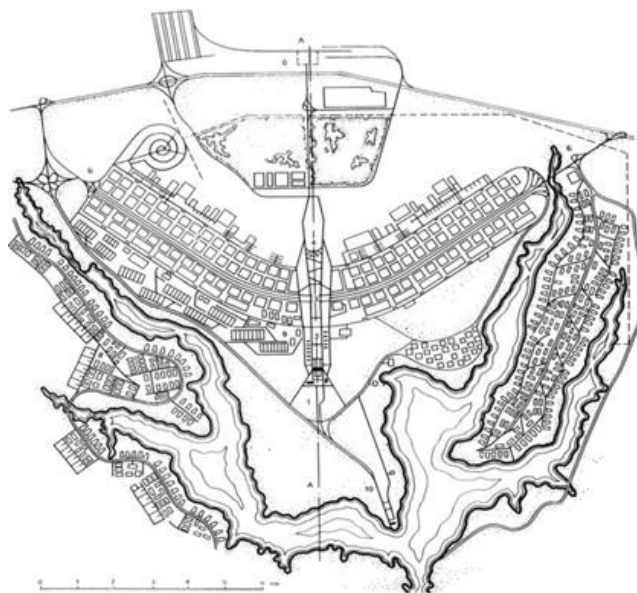

Рис. 1. Бразилія. План міста.

Третя сторона естетичного значення структури реалізується у визначенні положення, функціональній ролі та взаємозв'язку елементів системи. Визначаються умови зорового сприйняття того чи іншого комплексу забудови. За сукупністю ознак визначається панівне чи підпорядковане становище – ієрархія. [6, с.114] Так, чим вище за ієрархією знаходиться об'єкт тим вище рівень комунікаційного сполучення між ним та іншими територіями міста.

В центрі Канберри, ПС якого розвивала ідею міста-саду в напрямку забезпечення можливості подальшого розвитку [9, с.1], державний та муніципальний центри поєднані головною магістраллю міста та знаходяться на протилежних берегах озера. Державний центр знаходиться на панівному пагорбі і набережна біля нього перетворена на парк з меморіальними об'єктами та державними спорудами, а біля другого центру розвинулися торгівельні заклади. Тобто, на території біля держустанови домінують засоби МК.

Основою рішення плану Нью-Делі (1912) була жорстка симетрія організована вздовж головної паркової вісі - Раджпахту. На цій території домінували засоби МК. Водночас, цей проспект зайняв територію утворену систему вулиць-доріг, які природно склалися в передмісті старого Делі. «Раджпатх» (Дорога королів) спрямований від старої гавані біля англійського форту через триумфальну арку «Ворота Індії» до палацу Віце-короля Індії, який фланкували будівлі міністерств. Об'їзні магістралі забезпечують існування комфортного середовища урядового центру та утворюють чудові умови для зорового сприйняття його ансамблю. (Рис. 2)

Слід зазначити, що вплив видатних споруд на розвиток планувальної структури може бути вирішальним. Так, після зведення в 1844 р. в центрі Харкова дзвіниці Успенського собору, висотою 90 м, магістралі та дороги, що вели у місто почали активно змінювати напрям розвертаючи рух в сторону дзвіниці. Так, вул. Сумська в місці де закінчувався масив будинків, створених до зведення дзвіниці, змінює напрям. Ділянка вулю Сумської прокладена в XVIII ст. була орієнтована купол собору (XVIII ст.), а нова частина (XIX ст.) вже на дзвіницю. Такі ж трансформації ми можемо спостерігати на інших вулицях Харкова (вул. Шевченко, Піскунівська та інші).

Ця практика була характерна не тільки для поза минулого століття. Так, сакралізовані об'єкти Російської Імперії та СРСР – заводи ставали центрами МК починаючи з часів Петра I до СРСР. Найбільш відомим прикладом є Санкт-Петербург, де центр міста розвинувся навколо судноверфі впродовж XVIII ст. Згодом, до верфі протяглися три центральні магістралі, визначивши планувальну композицію міста на три століття поспіль. Згодом, в районі перетину магістралей був сформований претензійний імперський центр де відповідно домінували засоби МК.

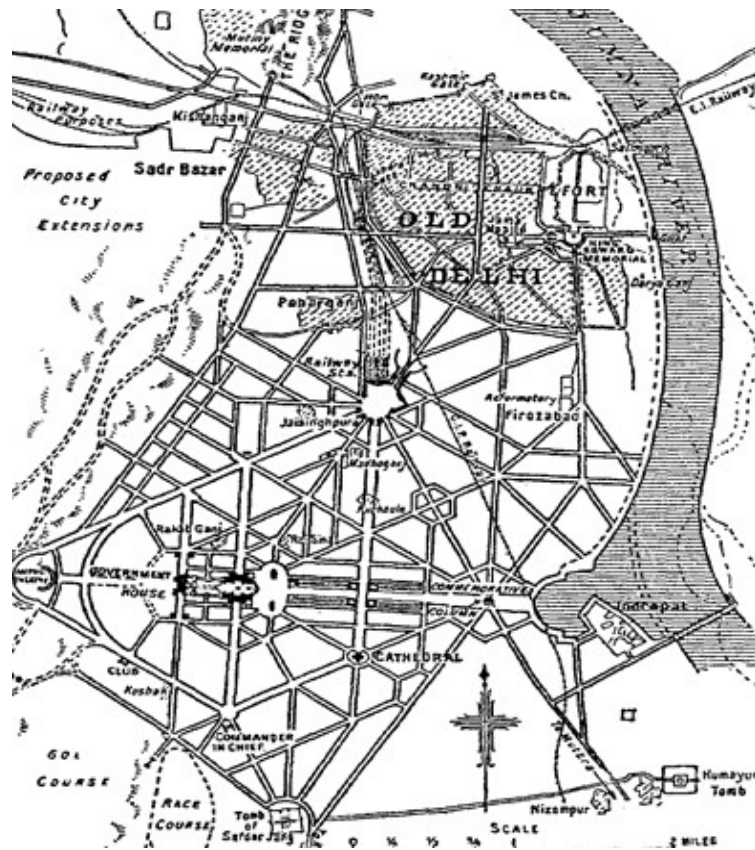

Рис. 2. Нью-Делі. Генеральний план центральної частини, 1912 р.

В кінці XIX – першій третині XX ст. на східній околиці Харкова почав формуватися промисловий район. До його складу увійшли заводи канатний, сільськогосподарських машин, паровозобудівельний та інші підприємства зі своїми робітничими селищами, та закладами обслуговування. Після створення за містом нового тракторного заводу (ХТЗ) з робітничим селищем (арх.. П. Альошин, 1930 р.) виник проспект Сталіна (нині Московський проспект).

Селище заводу ХТЗ в Харкові було створено на основі лінійного плану, класичним для індустріальної епохи. Але, важливим компонентом плану стала перпендикулярна до головної транспортної вісі (проспекту Сталіна) вулиця (нині арх. П. Альошина), по якій був організований осьовий підхід до головної прохідної заводу (Рис. 3). Перед прохідною було створено за допомогою засобів МК претензійний заводський меморіальний сквер. Іншим кінцем цей проспект символічно закінчувався кладовищем. Тобто, композиційно комунікаційна структура району наслідувала старовинні зразки. (Давньоєгипетські міста, Пекін та т.п.) Так, райони міст Єгипту були сформовані навколо церемоніальних проспектів орієнтованих на певні сонячні азимуту і які вели до храмів. Пекін також був побудований навколо головної магістралі яка вела до «Забороненого» міста - імператорського палацу.

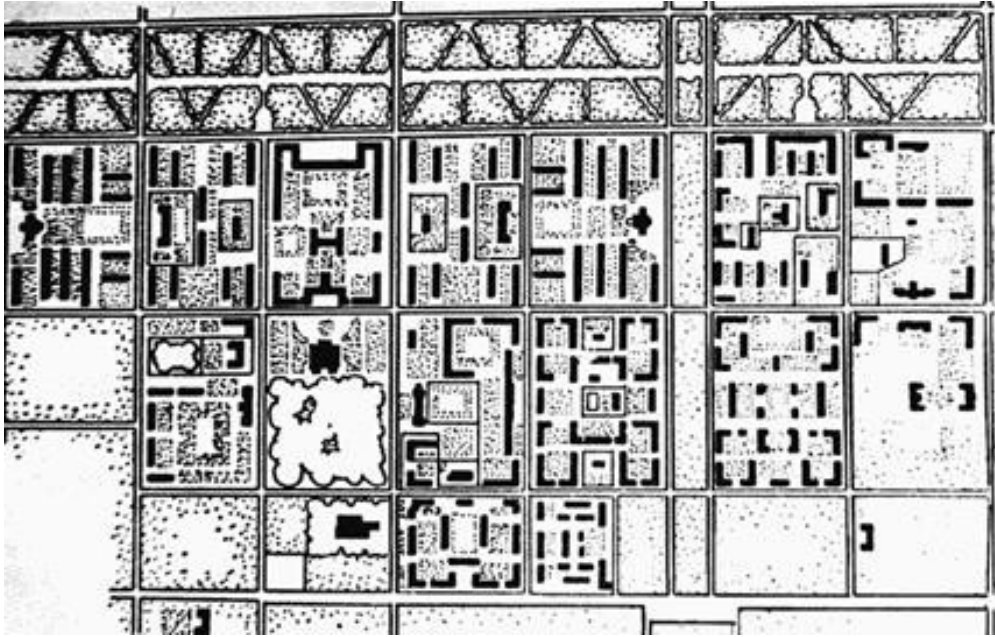

Рис. 3. Селище заводу ХТЗ. План 30-і рр. ХХ ст.

Впродовж ХХ ст. вздовж Московський вирости ряд заводів, головні багато прикрашені прохідні яких ритмічно розташувалися вздовж нього прикрашаючи головну магістраль міста. З тильної сторони заводів протягнулися ще з 30-х рр. ХХ ст. залізниця. Вздовж залізниці в певному ритмі вишукувалися адміністративні, наукові та складські корпуси, а також утопаючі в зелені житлові індивідуальні будинки робітничих селищ Немишля та Салтівка. Висотні корпуси слугують домінантами для малоповерхової забудови селища.

Території вздовж проспекту напроти заводів були заповнені житловими спорудами, які по периметру оточили внутрішні двори. Якщо до описання проспектів ми можемо обмежено застосувати поняття архітектурна композиція, то до житлової зони більше пасує термін «структура». Така ж картина спостерігалася скажемо в стародавньому Вавілоні, де проспект до центрального храму (зиккурату Етеменанкі) був врочисто оформлений, а житлові райони являли собою скупчення призматичних будівельна коло внутрішніх двориків.

Висновки. Розміщення унікальних об'єктів та територій в фокусі візуальних зв'язків, було викликано як композиційними так і функціональними, утилітарними вимогами. Композиція плану міста, який є результатом реалізації як утилітарних так і художніх функцій міського середовища, формує просторові умови сприйняття містобудівного об'єкту. Рисунок композиційних осей (комунікацій міста) які визначають розташування орієнтирів (домінант) часто стають репрезентативними елементами міського простору, «каркасом» образу міста.

Взаємодія МК та ПС визначає ієрархію міських просторів у соціумі. Так, на першому рівні знаходяться архітектурні ансамблі, які мають в суспільстві значну вагу - меморіали, центральні парки, урядові квартали та т.п. Ці містобудівні об'єкти, зазвичай, розміщуються на територіях прилеглих до «каркасу» і мають обмежений в часі режим використання.

На другому рівні, на територіях «каркасу», відбувається активне залучення засобів МК при формуванні ПС міста. Саме на цих територіях ми спостерігаємо своєрідний багатостильовий «палімпсест» архітектурно-містобудівних стилів. Причину цього слід шукати в інтенсивному використанні цих територій та концентрації населення, а відповідно і особливої уваги до них. На третьому рівні, при формуванні містобудівних територій «тканини» вирішуються в першу чергу практичні завдання. Тобто, домінують цілі ПС, і відображення в ПС міста рельєфу та інших місцевих умов на цьому рівні взаємодії МК та ПС само по собі створює художній ефект.

Література

1. Основы теории градостроительства: Учеб. для вузов. / З.Н. Яргина, Я.В. Косицкий, В.В. Владимиров и др.; Под ред. З.Н. Яргиной. - М.: Стройиздат, 1986. - 326 с.
2. Иконников А.В. Искусство, среда, время. (Эстетическая организация городской среды). – М.: Советский художник, 1984. – 336 с.
3. Бочаров, Ю.П. Планировочная структура современного города / Ю.П. Бочаров, О.К. Кудрявцев. М.: Стройиздат, 1972. - 160 с.
4. Бархин М.Г. Город. Структура и композиция/ М.Г. Бархин. – М.: Наука, 1986. - 252 с.
5. Гутнов А. Э. Эволюция градостроительства/ А. Э. Гутнов. М.: Стройиздат, - 1984, - 256 с.
6. Иконников А.В., Артеменко В.В., Искржицкий Г.И. Основы градостроительства и планировки сельских населенных мест: Учебник. – М.: Высш. школа, 1982. – 247 с.
7. Lynch K. The image of the city / Kevin Lynch. - Cambridge, Massachusetts and London: MIT Press – 1960, - 187 p.
8. Л Линч К. Совершенная форма в градостроительстве / Пер. с англ. В. Л. Глазичева Под. ред. А.В. Иконникова. - М.: Стройиздат, 1986. - 264 с.
9. Gellerstedt N. Commonwealth of Australia. design for the lay-out of the federal capital city. Typescript in Australian Archives, ACT, Series A762. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://urbanplanning.library.cornell.edu/DOCS/newdel_1.htm

Аннотация

Актуальность исследования взаимодействия планировочной структуры и градостроительной композиции в создании архитектурной среды городов определена низким художественным качеством среды постиндустриальных городов. В статье выявлены совпадения средств и отдельных элементов планировочной структуры и градостроительной композиции которые были применены при создании архитектурной среды городов. Выявлено, что характер взаимодействия (симбиоз, доминирование или подчинение) средств и элементов композиции и планировочной структуры определяет общественную иерархию пространств.

Ключевые слова: планировочная структура, градостроительная композиция, город, архитектурную среду.

Annotations

Relevance of the study of the interaction planning structure and composition of urban planning to create architectural environment of cities is defined by low artistic quality environment of the post-industrial cities. The article revealed a common tools and certain elements of planning structure and compositions of urban planning, that are used for the creation of the architectural environment of the city. Found that the nature of the interaction (symbiosis and dominance or submission) of the tools and the elements of composition and planning structure determines the symbolic hierarchy of public spaces - from the structure of residential areas through the open activity spaces to the memorials and government territories with cold symbolism of the order.

Keywords: planning structure, composition of urban planning, urban, city, architectural environment.

УДК 72.03:711.4.168:91.03

М. В. Каплінська,
к. арх. НУ “Львівська політехніка”

**ПРОБЛЕМА РЕОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНИХ МЕРЕЖ У
КОНТЕКСТІ РЕГЕНЕРАЦІЇ РИНКОВИХ ПЛОЩ
ІСТОРИЧНИХ МІСТ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ
ТА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

Анотація: проаналізовано транспортні мережі історичних міст вказаних областей з точки зору регенерації їх ринкових площ; обґрунтовано необхідність вилучення автомобільного руху з територій ринкових площ, пропонуваннях у якості пам'яток містобудування, наведено пов'язані із цим проблеми;